

До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.03 Національного університету
«Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
Заслуженого юриста України Кізлової Олени Сергіївни
на дисертаційне дослідження Давидової Ірини Віталівни на тему:
«Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві», поданої на
здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право**

Актуальність теми дисертаційного дослідження І.В. Давидової сумнівів не викликає, у зв'язку з активним запровадженням інформаційних технологій у всі сфери суспільного життя, коли особливої цінності набувають охорона та захист прав та інтересів приватних осіб, учасників інформаційних відносин в інформаційному просторі, а матеріальною та технологічною базою стають інформаційні (інформаційно-комунікаційні) технології, телекомунікаційний зв'язок, Інтернет, що забезпечують рух інформаційних потоків в єдиному інформаційному просторі. Тому об'єктивно зростає інтерес до досліджень, пов'язаних із правовим регулюванням відносин в інформаційному суспільстві взагалі, і окремих їх видів, таких, як цивільні відносини та інститути зокрема. Правочин є однією з усталених інститутів цивільного права, які в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій набувають нових, невідомих раніше рис, тому звернення дисертантки до цієї тематики вважаємо своєчасним та обґрунтованим.

Дисертація І.В. Давидової є одним з небагатьох, поки що, досліджень, присвячених категорії правочину у інформаційному суспільстві, та тим

численним правовим питанням, що виникають при вчиненні правочинів за допомогою електронних засобів зв'язку. Виправданість звернення до зазначеної проблематики під обраним дисертантом кутом зору зумовлена також тим, що формування інформаційного суспільства, процес євроінтеграції, впровадження сучасних інформаційних технологій у повсякденне життя, активне використання Інтернету, застосування цифрового середовища для вчинення правочинів тощо зумовлюють зміни підходів до визначення умов, порядку вчинення правочинів, способів їх оспорування, наслідком чого може бути визнання їх недійсними та застосування відповідних наслідків. Це також викликає необхідність перегляду розуміння сутності низки цивілістичних понять, у тому числі інституту правочину, без якого є неможливим виникнення та існування цивільних правовідносин, набуття особами цивільних прав та обов'язків, охорона та захист прав та інтересів осіб тощо.

У такому контексті комплексний аналіз категорій правочину та недійсності правочину в інформаційному суспільстві становить значний науковий інтерес, обумовлений, передусім, тим, що правочин є одним з найбільш поширених юридичних фактів у сфері приватного права, а також однією з основних підстав виникнення, зміни та припинення цивільних прав та обов'язків.

Не зважаючи на появу у сучасній науці цивільного права наукових робіт, присвячених правочинам у інформаційному просторі, комплексне дослідження правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві відсутнє.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження І. В. Давидової зумовлюється необхідністю розвитку науки цивільного права щодо правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві, вдосконалення чинного цивільного законодавства України в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах плану науково-дослідницької роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності і права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Напрямок дослідження обрано із урахуванням основних положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/ 2015, Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та Плану заходів щодо її реалізації, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. №67-2018-р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Вивчення змісту дисертаційного дослідження та наукових публікацій дисертантки надало змогу встановити, що висновки та рекомендації, наведені автором як результат проведеної роботи, свідчать про вміння, на підставі наукових пошуків, формулювати нові знання, тим самим вдосконалюючи певні доктринальні положення, що підкреслює їх обґрунтованість.

Виходячи зі змісту дисертаційного дослідження можна встановити, що робота відповідає цілям та завданням, які були поставлені автором

дослідження. Авторка дисертації поставила собі за мету формування концепції правочину та його недійсності в інформаційному суспільстві, що ґрунтується на комплексному аналізі проблем наукового, нормативно-правового та правозастосовного характеру, які стосуються зазначених категорій, а також внесення науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на вдосконалення тлумачення та застосування актів цивільного законодавства України у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання: виявити стан наукових розробок таких категорій, як інформаційне суспільство, ІТ-сфера, правочин, недійсність правочину; розкрити поняття та сутність інформаційного суспільства; охарактеризувати вплив інформаційного суспільства на розуміння правочинів; з'ясувати сутність правочинів та надати їх загальну характеристику в контексті розвитку інформаційного суспільства; визначити особливості правочинів в інформаційному суспільстві; з'ясувати особливості застосування категорії правочинів в контексті використання технології блокчейн та аналогічних інформаційних технологій, а також співвідношення правочинів зі смарт-контрактами; охарактеризувати суб'єктний склад правочинів в інформаційному суспільстві; розглянути формування та розвиток концепції недійсності правочинів; визначити підстави визнання правочинів недійсними у сучасних умовах; здійснити класифікацію недійсних правочинів; з'ясувати особливості визнання правочинів недійсними у сфері використання інформаційних технологій; охарактеризувати правові наслідки недійсності правочинів за чинним цивільним законодавством України; визначити співвідношення загальних, додаткових та спеціальних наслідків недійсності правочинів в інформаційному суспільстві; сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві.

Позитивним моментом роботи є обраний дисертанткою підхід до вибору основних методів та напрямів дослідження, завдяки чому було вирішено окреслені завдання дисертації.

Так, базу дослідницької методології сформували методи сучасної теорії пізнання суспільно-правових явищ, що ґрунтуються на філософії діалектичного розвитку, з використанням таких засад наукового мислення, як аналіз і синтез, порівняння, спостереження. Оригінальна методологія дослідження підтверджує достовірність наукових положень та висновків, сформульованих в дисертації. Комплексне використання різноманітних методів наукового дослідження (формально-юридичний метод, метод системно-структурного аналізу, порівняльний метод тощо) дозволило авторці виконати головні завдання, що поставали перед нею.

Обрана структура роботи дала можливість в повному обсязі розкрити тему, мету та завдання дисертаційного дослідження. Протягом всього тексту дисертації прослідковується логічний поступовий перехід від дослідження історичного розвитку досліджуваного явища, загальнотеоретичних питань до конкретних доктринальних та правових проблем, що відповідає логіці проведення будь-якого наукового дослідження. Дисертаційна робота відзначається системним підходом до предмету дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які містять чотирнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (719 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи – 486 сторінок, з яких основного тексту – 384 сторінок.

Структура дисертації повністю відповідає завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми та вирішити завдання, поставлені дисертанткою при написанні роботи.

Ступінь обґрунтованості отриманих результатів є достатньо високим. Авторкою використано практично всі найбільш відомі дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, виявлено генезу проблематики, її значимість. Вивчення та аналіз праць зазначених науковців дали змогу

визначити й оцінити стан проблеми, що досліджується, виявити проблеми, що постали на сучасному етапі розвитку правової системи України.

Наукові положення, висновки і рекомендації, які викладені у рукописі дисертації, є достатньо обґрунтованими, що свідчить про опрацювання дисертанткою достатнього емпіричного матеріалу.

Позитивним є супроводження теоретичного матеріалу прикладами з практики, проведення їх аналізу, що в свою чергу, дає можливість дійти більш обґрунтованих та виважених висновків.

Враховуючи вибраний напрям дослідження авторка логічно звертається до визначення поняття та сутності інформаційного суспільства, а також визначає його вплив на розуміння правочинів (стор. 34-81 роботи).

Аналізуючи за допомогою згаданих вище методів зазначену джерельну базу та відповідні теоретичні положення, сформульовані у літературі, авторкою зроблено низку висновків, що мають усі необхідні ознаки наукової новизни.

До здобутків дисертантки варто віднести запропоновану нею концепцію правочину та його недійсності в інформаційному суспільстві, сутність якої полягає у визнанні існування правочинів «традиційних», «перехідних» та «нових», що відображає особливості формування інформаційного суспільства та забезпечує ефективне використання інформаційних технологій при вчиненні правочинів, запобігання виникненню проблем, пов'язаних з юридичною кваліфікацією дій, вчинених з використанням систем розподіленого реєстру (типу блокчейн) (стор. 12 роботи).

Заслуговує на підтримку позиція І.В. Давидової стосовно запропонованої нею класифікації ІТ-правочинів залежно від характеру і ступеня використання інформаційних технологій, внаслідок чого пропонується розрізняти: 1) ІТ-правочини, які є діями суб'єктів цивільного права, але не можливі (не існують) поза ІТ-сферою, і можуть бути вчинені за допомогою різних технологій (найбільш популярною з яких наразі є

блокчейн). Останні за своєю сутністю є приватно-правовими феноменами; 2) традиційні за сутністю правочини, пов'язані з ІТ-сферою, що вчиняються за допомогою інформаційних технологій: електронні за формою правочини та такі, що пов'язані з використанням різного роду електронних засобів для їх вчинення (стор. 176 роботи).

Цікавим слід визнати також авторське визначення поняття ІТ-правочину як дії суб'єкта цивільного права, що вчиняється у сфері застосування та / або за допомогою інформаційних технологій, і спрямовані на встановлення, зміну, припинення цивільних прав та обов'язків (стор. 176 роботи).

Також слід погодитись з авторкою стосовно необхідності врахування особливих підстав визнання недійсним правочину, укладеного за допомогою технології блокчейн, зокрема, врахування значення технічної помилки, коли запису блокчейн передувало невірне внесення даних, що потягло хибність усіх наступних операцій, здійснених на підставі невірних первісних даних (стор. 299-300 роботи).

Безперечно актуальним і важливим в контексті даної наукової розвідки є аналіз майнових наслідків визнання недійсними як «традиційних» правочинів, так і «нових» («інноваційних») правочинів. Зокрема, обгрунтовано вплив особливостей трансформації суб'єктного складу правочинів, їх інноваційних об'єктів, нових форм, змісту правочинів, що укладаються між учасниками інформаційного суспільства на особливості наслідків недійсності правочинів у сфері інформаційних технологій (стор. 366-369 роботи).

Також цікавим є висновок про можливість в деяких випадках застосування існуючих нині наслідків недійсності правочинів (як загальних, так і додаткових) до ІТ-правочинів за аналогією з традиційними правочинами (в основному мова йде про оспорювані правочини) (стор. 14 роботи).

Вважаємо, що положення наукової новизни сформульовані коректно й аргументовано, їх кількість і кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Повнота викладу основних положень, висновків і рекомендацій в опублікованих працях. Основні положення та результати дисертації відображено у 77 публікаціях, у тому числі одноособовій монографії, 23 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 5 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, 35 тезах доповідей на різних наукових заходах.

Висновки, зроблені в роботі, є науково обґрунтованими, свідчать про самостійність та комплексність дисертаційного дослідження. Це дає підстави стверджувати, що положення наукової новизни, які сформульовані в результаті проведеного дослідження, заслуговують на підтримку, вони є належно обґрунтованими та достовірними, що засвідчує відповідність результатів дослідження рівню докторської дисертації.

Детальне ознайомлення з роботою дає підстави стверджувати, що підходи до вирішення поставлених завдань відзначаються фундаментальністю і ґрунтовністю.

В авторефераті викладені основні положення дисертаційної роботи. Дисертація та автореферат відповідають вимогам, що висуваються до такого роду робіт. За своїм змістом автореферат є ідентичним основним положенням тексту дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження. Попри загальне позитивне враження від дисертації, робота не позбавлена деяких дискусійних моментів, а окремі положення потребують додаткової аргументації:

1. Незважаючи на досить розгорнутий аналіз поняття та сутності інформаційного суспільства, визначення його впливу на розуміння категорії правочинів авторка, на наш погляд, недостатньо уваги приділила визначенню місця правочинів в інформаційному суспільстві як правовій категорії.

2. Враховуючи потужний інтерес науковців, представників публічного права до вивчення інформаційного суспільства та його впливу на розвиток основних державних інститутів, в представленому на розгляд дисертаційному дослідженні доцільним було б здійснити ґрунтовний аналіз законодавства у сфері приватно-правових інформаційних відносин та більш повно обґрунтувати вивчення інформаційного суспільства з позиції приватного, зокрема, цивільного права.

3. В роботі приділена увага вивченню лише блокчейну, як децентралізованої системи, яка може бути використана у всіх сферах суспільного життя. Але дисертантка не надала власного бачення можливості розробки в майбутньому інших систем, їх визначення та місця в правовому полі, їх співвідношення з уже існуючими і врахуванню особливостей інформаційного суспільства та подальшого розвитку, а також впровадження інформаційних технологій у національну правову систему.

4. З викладеного в дисертаційному дослідженні не зрозуміло, авторка розглядає категорію «недійсний правочин» як окрему категорію, чи як різновид категорії «правочин». Уточнення позиції може бути надано під час захисту.

5. При розгляді категорії правочинів в цивільному праві України авторка приділяє достатньо уваги розкриттю поняття та сутності правочинів в процесі історичного розвитку суспільства, особливостей сучасного розуміння зазначеної категорії, співвідношення технології блокчейн, старт-контрактів та категорії правочинів, суб'єктному складу правочинів та його особливостям. Разом з тим, недостатньо уваги приділено дослідженню специфічних об'єктів цивільних правовідносин у сфері інформаційних комунікацій, технологій, яким можна було приділити окремий підрозділ дисертації.

Разом з тим, висловлені зауваження та рекомендації не знижують важливості положень і висновків дисертації, вони у більшості обумовлені дискусійним характером окремих питань в межах обраної проблематики.

Наведені зауваження не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження І.В. Давидової, її наукову і практичну значимість.

Теоретичне значення роботи полягає у можливості використання її як підґрунтя для подальших наукових досліджень цивільно-правових проблем категорії правочину та концепції його недійсності в умовах формування інформаційного суспільства.

Дисертація є завершеним, самостійним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирішують важливу проблему в сфері цивільного права, а саме дослідження правочинів та їх недійсності в інформаційному суспільстві, відповідає вимогам п. 9,11,12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а її авторка - Давидова Ірина Віталівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України,

завідувач кафедри цивільного і

господарського права та процесу

Міжнародного гуманітарного університету

Кізлова О.С.

Літше засвідчую:

В.О. ректора

*Міжнародного гуманітарного
університету
професор*

Ю.Є. Пашенський